

Ruch biblijny i liturgiczny

Nr 6

ROK XVIII

1965

Ks. Antoni Kubik, Opole

TERMINOLOGIA SOTERIOLOGICZNA W STARYM TESTAMENCIE. (Jahwe-Zbawca)

Podstawową ideą ksiąg Pisma Świętego jest zbawienie¹. Obok idei mesjańskiego oczekiwania (i jego wypełnienia w Jezusie Chrystusie) jest ona istotnym elementem treści Starego i Nowego Testamentu. Punktem wyjściowym tego założenia i pewnika teologicznego a zarazem ilustracją wybawienia jest wyjście Izraelitów z Egiptu. Drugim przykładem wybawienia jest wyprowadzenie Izraela z niewoli babilońskiej. Obrazem jego jest także, zwłaszcza w późniejszych księgach biblijnych, zbawienie mesjańskie oraz przewijająca się w nich myśl o reszcie ocalonych — świętej reszcie tych, którzy na sądzie w dniu Jahwe zostaną wybawieni. Myśli te przejął i rozwinął Nowy Testament. Decydujący fakt chrześcijańskiego zbawienia, śmierć Jezusa Chrystusa na krzyżu, zapowiedziany przez proroków, jest kłamrą spinającą oba Testamenty a zarazem punktem kulminacyjnym. Nowy Testament wskazuje na obrazy wybawienia w Starym Testamencie. Zapowiedzią wybawienia był potop. Wskazuje na to św. Piotr (1 P 1, 19—21) i późniejsza symbolika chrztu oraz wody (J 7, 37 nn). Św. Paweł w 1 Kor 10, 1 nn nawiązuje do wybawienia z Egiptu. Obrazem wybawienia według Nowego Testamentu było zawarcie przymierza na Synaju (Israel-populus acquisitionis) i związane z nim wydarzenia w czasie wędrówki przez pustynię (wąż miedziany Lb 21, 8 nn, por. J 3, 14; manna Wj 16, 4 nn; por. J 6, 32 nn, baranek paschalny Wj 12. rozdział; por. J 19, 36). Zbawienie urzeczywistnia się przez Jezusa Chrystusa i w Nim, przez Jego śmierć, którą wybrał wiernych i „osądził” niewiernych (J 3, 18) oraz Jego uwielbienie, chwałę Jego zmartwychwstania i wniebowstąpienia. Z drugiej strony realizuje się ono w wiernych przez wiarę w Jezusa Chrystusa i przyjęcie przez chrzest do grona ludu Bożego.

¹ Jakubiec Cz., *Stare i Nowe Przymierze*, Warszawa 1961, str. 7.

Wszystkie wydarzenia historii Objawienia wiążą się ściśle ze sobą ideą zbawienia i w świetle tej idei historia tą zyskuje pełniejsze wyjaśnienie. Przy lekturze Starego Testamentu każdego uderzy to, że w wielu miejscach już pierwszych ksiąg przemawiający w nich Jahwe podkreśla, iż jest jedynym Bogiem Izraela (Wj 3, 14—16; 5, 1; 20, 1—2²). Takie stwierdzenie ma wielkie znaczenie, gdyż jest główną podstawą idei zbawienia w Starym Testamencie.

W Starym Testamencie ideę zbawienia tworzą głównie trzy elementy: 1) wyprowadzenie lub wyłączenie Izraela spośród narodów, 2) przymierze będące według Biblii formą realizacji tego wyprowadzenia i wyłączenia Izraela oraz 3) oddanie Izraelowi na własność kraju niegdyś obiecane. Wypełnienie tych trzech elementów jednocześnie sprawia, że Jahwe jest „święty”, czyli wybawicielem³.

Całokształt stosunków Jahwe z Izraelem za O. Bächlim wyrażają trzy słowa: miłość, wybranie i wyprowadzenie⁴. Zdawać sobie trzeba jednak sprawę, że Izrael nie był z natury, sam przez się, ludem Bożym. Wybawienie z Egiptu i wybranie jego nie były czynnościami działającymi same przez się, ale wymagały one odzewu ze strony ludu wybranego, który musiał je uznawać i do nich się stosować⁵.

W historii Izraela wydarzeniem przełomowym, którego echa rozbrzmiewają na wszystkich niemal kartach Starego Testamentu, było wybawienie Izraela z faraonowego ucisku, z owego „domu niewoli w Egipcie”⁶. Sprawcą tego wybawienia, polegającego na wyprowadzeniu szczepów izraelskich pod wodzą Mojżesza i Aarona z Egiptu, był Jahwe, Bóg Izraela, Bóg Abrahama, Izaaka i Jakuba⁷. Faktem tym zapoczątkował Jahwe realizację obietnicy danej Abrahamowi, dotrzymując zawartego z nim przymierza⁸. W ten sposób materialny fakt wyprowadzenia ludu z niewoli nabiera głębszego, teologicznego znaczenia. Staje się on przejawem dokonywania się ekonomii Bożego wybawienia, co znalazło zresztą swój szeroki wyraz w Pięcioksięgu. Jahwe wyprowadził Izraela z Egiptu, by wziąć go sobie na własność, wyłączając go z obcych ludów i dać mu w posiadanie kraj obiecany

² Por. też Jakubiec Cz., dz. cyt., str. 148: Słowa: „ja jestem Jahwe, Bóg twój” powtarzają się parokrotnie (Iz 41, 13; 42, 8; 43, 15) i to właśnie w związku z faktem wyzwolenia Izraelitów z niewoli babilońskiej. Ten fakt był wymownym dowodem, że Jahwe jest prawdziwym i jedynym Bogiem, że jest On „pierwszym i ostatnim” i że oprócz niego nie istnieje żaden inny bóg (Iz 44, 6—8; 45, 5. 21; 48, 12).

³ Jakubiec Cz., dz. cyt. str. 150 n.

⁴ Bächli O., *Israel und die Völker*, Stuttgart 1962, str. 137: Jahves Verhalten zu Israel wird mit drei Verben ausgedrückt: lieben, erwählen und herausführen.

⁵ Por. Bächli O., dz. cyt., str. 178.

⁶ Wj 20, 2

⁷ Wj 3, 6.

⁸ Rdz 17, 1—8; 22, 15—16.

ojcom jego⁹. Te fakty, które Biblia ukazuje jako realizację Bożego wybawienia, stają się nawet dostrzegalne nie tylko dla teologa, ale także dla każdego uważnego i bezstronnego badacza kultury Starożytnego Wschodu. Kultura bowiem Izraela jest wyraźnie odrębna od otaczającego ją świata semickiego. Uważana jest ona za „szczytowy punkt rozwoju kultur semickich”¹⁰. Wybitnego semitologa uniwersytetu rzymskiego Moscati S. uderza szczególnie zjawisko, jakie przedstawia sobą ten naród. Zjawisko to jedynie w swoim rodzaju na Starożytnym Wschodzie można wyjaśnić tylko koncepcją, która obejmuje trzy główne elementy: Izrael ma swego Boga, ów Bóg zawarł z nim przymierze, a realizacją tego przymierza jest właśnie historia. To, że Izrael ma własnego jedynego Boga, stanowi właśnie podstawową różnicę z ludami sąsiednimi¹¹.

Wyprowadzenie więc Izraela z Egiptu przez Jahwe jest zarówno w Biblii, jak i w historii równoznaczne z jego wybawieniem¹². Powraca ono jako częsty motyw w wielu księgach biblijnych tak Starego jak i Nowego Testamentu. Wspomnienie tego aktu Bożego wybawienia stanowi przedmiot częstych rozwiązań Izraela, który czerpie zeń otuchę w trudnych chwilach swych dziejów.

Wyprowadzenie z Egiptu jednak było w planach ekonomii zbawienia tylko wstępnym etapem jego realizacji. Wiodło ono bezpośrednio do drugiego faktu ściśle z nim związanego i od niego zależnego. Faktem tym było przymierze zawarte z wyprowadzonym z niewoli i wyłączonym spośród innych narodów ludem, który poprzez dobrodziejstwa przez Boga mu wyświadczone stał się ludem nabytym przez Jahwe (*populus acquisitionis*). Przymierze to zawarł Jahwe ze swoim ludem na Synaju (Wj 19, 3—6; 19, 16—20). Przez fakt przymierza wszedł do łączności — *communio* z Bogiem. Jahwe żądał wzajemności ze strony Izraela, czekał na owoce i nie chciał, by Jego dar poszedł na marne. Jahwe zrealizował Swoje pierwsze obietnice i w zamian za to oczekiwał ufności i oddania oraz solidarnej postawy Swojego ludu. Gdyby wybawienie dokonane przez Jahwe nie miało prowadzić Izraela do tej *communio* z Bogiem, gdyby Izrael nie chciał wstąpić do tej łączności i dochować warunków zawartego przymierza, spotkałaby go kara ze strony Jahwe (Wj 20, 19—22; 23, 33 por. Wj rr 32—34; najważniejszy cytat: Pw Pr 28, 15—68)¹³. Przymierze zawarte przez

⁹ Jakubiec Cz., dz. cyt. str. 66.

¹⁰ Moscati S., *Kultura starożytna ludów semickich*, Warszawa 1963, str. 181.

¹¹ Moscati S., dz. cyt., str. 188, 206.

¹² Bächli O., dz. cyt., str. 135.

¹³ Por. Bächli O., dz. cyt., str. 136: die Herausführung aus Ägypten wird als Motiv für dankbare Erinnerung..., demütige Barmherzigkeitsübung und treues Festhalten an Jahwe benützt. Zugleich wird sichtbar, z. B. Dt 1, 32, dass die Erlösung vom Volk mit Vertrauen erwidert werden sollte, ihr Ziel ist also die *communio* zwischen Gott und Volk.

Jahwe z Izraelem i dochowanie przez Izrael wierności temu przymierzu jest wypełnieniem wybawienia Izraelowego poprzez wieki, którego widocznym, zewnętrznym znakiem było zajęcie przez plemiona izraelskie obiecanej patriarchom ziemi, na której to miało się w ciągu wieków to wybawienie urzeczywistnić.

Przymierze na Synaju leży u podstaw koncepcji wybawienia w Starym Testamencie¹⁴. Ponieważ na mocy przymierza synajskiego Izrael stał się szczególną własnością Jahwe (Wj 19, 5), stał się jakoby Jego „rodziną”, połączoną z Nim „węzłami krwi” (Wj 24, 8), Jahwe nie mógł pozostawić go jako Swoją własność czy Swoich bliskich w obcych rękach. Toteż gdy niewierności Izraelowe spowodowały konieczność kary, która przyszła na Izraela najpierw ze strony Asyrii a potem na Judę ze strony Babilonu, gdy lud znalazł się znowu w niewoli i udrukami, poniżeniem, cierpieniem okupił swoje niewierności i zwrócił się znowu do swojego Boga, wypełniając powinności wynikające z zawartego przymierza, Jahwe niejako musiał Swoją własność na nowo wybawić. Wyprowadził więc lud z niewoli babilońskiej i w ten sposób okazał ludowi wierność zawartemu z Nim przymierzu. W przeciwnym bowiem razie byłby Jahwe nie tylko niewierny temu przymierzu, które niegdyś zawarł, ale byłby również niesprawiedliwy¹⁵.

Stary Testament wyraża ideę wybawienia za pomocą trzech słów: *hoszija* *gaal* i *padah*, których księgi biblijne używają w odniesieniu do Jahwe.

1) *Hoszija* oznacza pomagać, przybywać z pomocą, ratować w ucisku¹⁶. W tym sensie słowo to występuje około sto razy w odniesieniu do Jahwe, z tego 47 razy w psalmach. Mówi się w księgach biblijnych, że Jahwe przychodzi komuś z pomocą (17 razy)¹⁷, że Jahwe jest pomocnikiem (18 razy), że Jahwe sam jest pomocą. Wiele z tych wyrażań odnosi się do zbawienia, którego Jahwe dokonuje i które człowiek u Niego znajduje. Ta pomoc pochodzi wyłącznie od Jahwe, a jeśli od człowieka to tylko od takiego, którego w tym celu powołał i do tego upoważnił, np. sędzia, król, prorok. Jahwe ocala ludzi z ucisku, nędzy, śmiertelnego niebezpieczeństwa¹⁸. Jahwe zbawia nie tylko jednostki, ale i lud izraelski (Iz 45, 17; 46, 13; 52, 10). Człowiek

¹⁴ Jakubiec Cz., dz. cyt., str. 149.

¹⁵ Jakubiec Cz., dz. cyt., str. 149: słowo „sprawiedliwość” w odniesieniu do Boga oznacza w Biblii łaskawość ze strony Boga względem ludzi. Stąd nietrudno zrozumieć, dlaczego wyraz „sprawiedliwość” Jahwe jest synonimem zbawienia i dlatego Jahwe nazwał siebie „Bogiem sprawiedliwym i zbawicielem (Iz 45, 21).

¹⁶ por. Koehler-Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, Leiden 1958.

¹⁷ Np. Jahwe wybawia z doczesnych potrzeb i niebezpieczeństw: Sdz 15, 8; 1 Sam 10, 19; 2 Sam 22, 31.

¹⁸ Np. Iz 26, 1; ps 3, 3.9; ps 62, 2; ps 140, 8; ps 149, 4; Job 13, 16; Jon 2, 10; 2 Kron 20, 17.

oczekuje takiego wybawienia dlatego, że Jahwe jest miłosierny (ps 6, 5; 31, 17; 109, 21. 26; Oz 1, 7), sprawiedliwy i święty. Wybawienie to ma jednak także, zwłaszcza w psalmach, treść soteriologiczną i oznaczać może wybawienie z grzechów, o którym wprawdzie rzadko, ale jednak kilka razy wyraźnie mówi się w księgach Starego Testamentu (Iz 33, 24; Jer 31, 33 n; Ez 36, 29; Zach 13, 1n; ps 51, 15; 130, 8). W ten sposób progresywnie termin ten, tłumaczony w Septuagincie słowem *sodzein*, nabiera treści wybawienia mesjańskiego i przygotowuje koncepcję zbawienia w Nowym Testamencie, w którym słowo to oznacza nie tylko wybawienie z duchowej nędzy i grzechu, ale zawiera także w sobie posiadanie wszystkich dóbr eschatologicznych.

Czasownik *gaal* był pierwotnie pojęciem prawnym czynności, do której zobowiązany był na podstawie prawa rodzinnego najbliższy krewny w stosunku do mienia (Kpł 25, 25n; Jer 32, 7), osób z rodowej społeczności w wypadku, gdy utraciły wolność oraz do bezdzietnych wdów (Rut 3, 9. 12). U podstaw tych zobowiązań, zawartych w słowie *gaal*, leżały związki krwi. Osobę zaś, posiadającą prawo i obowiązek takiego wykupu, oznaczano imiesłowem *goel*. Prawodawstwo kapłańskie używa terminu tego wtórnie na oznaczenie czynności wykupienia (zamiany na pieniądze) przedmiotów poświęconych Jahwe (Kpł 27 r).

Jeżeli zatem w księgach biblijnych Jahwe nazywany jest *goel*¹⁹, to tym samym uważa się Go za najbliższego krewnego, posiadającego prawo — rodzinne obowiązki wobec Izraela. Jednakże ten związek, zachodzący w Biblii zwłaszcza w drugiej części Izajasza, pomiędzy Jahwe a Izraelem nie opiera się na więzach pokrewieństwa krwi, lecz przede wszystkim na wybraniu Izraela. Jahwe wybrał lud izraelski na podstawie wolnego wyboru. Pomiedzy Nim a ludem zachodzi więc związek dobrowolny. Według deuterio-Izajasza jednak i w tym wypadku winien się Jahwe starać o wybawienie ludu, gdyż na skutek dobrowolnego wyboru Izrael stanowi wyłączną Jego własność (Iz 41, 14). W tym sensie Jahwe „wykupuje”, tzn. nabywa sobie patriarchów (Rdz 48, 16; Iz 29, 22), cały naród (Iz 41, 14), Jerozolimę (Iz 52, 3. 9), Syjon (Iz 59, 20) i to przede wszystkim z niewoli babilońskiej. Jahwe nie tylko „wykupuje” naród (Iz 62, 12; ps 106, 2), ale także poszczególnych ludzi jako czcicieli Jahwe (ps 18, 15), wdowy i sieroty (przyp. 23, 11), gdyż termin ten ma zastosowanie również jednostkowe.

Innego zabarwienia nabiera termin *goel* w księdze Joba. Jahwe jest *goel* dlatego, że w końcu uwieńczy powodzeniem słuszną sprawę Swego cierpiącego sługi Joba wbrew wszelkim ludzkim nadziejom²⁰.

¹⁹ por. u Izajasza rr 40—55.

²⁰ Jankowski A., *Odkupienie*, art. w Podręcznej Encyklopedii Biblijnej, Poznań 1959, t. II, str. 170.

Znaczenie słowa *gaal* jest więc niepewne podobnie jak słowa *hoszija*. W treści jego mieści się także pewne zróżnicowanie i stopniowanie wybawienia, gdyż oznacza wybawienie z doczesnych trosk w odniesieniu do poszczególnych jednostek (Przyp 23, 11), do narodu wybranego dawniej (Wj 6, 6; Iz 41, 14) i w czasach mesjańskich.

Słowo *padah* oznacza dosłownie wykupić za okup, przy czym w słowie tym kładzie się nie tyle nacisk na obowiązek krewnego jak w *gaal*, lecz na złożenie okupu przez kogokolwiek. W tym sensie można wykupić należne, zgodnie z prawem sakralnym, bóstwem życie ludzi i zwierząt (Wj 13, 15; Lb 18, 15—17), lewitów (Lb 3, 12. 46), kogoś, kto został przeznaczony na śmierć (1 Sam 14, 45). Ponieważ słowo *padah* podkreśla czynność, a nie jak *gaal* podmiot, nie przyjęła się w użyciu odrębna forma imiesłowu czasownika. Chociaż Jahwe nie może zapłacić żadnego okupu, to jednak słowo *padah* w księdze Powtórzonego Prawa odnosi się często do Jahwe, przy czym termin ten oznacza przede wszystkim wybawienie Izraelitów z niewoli (Pw Pr 9, 26; 15, 15; 21, 8; por. też Jer 31, 11). W terminologii teologicznej ksiąg biblijnych z okresu po niewoli zanika w odniesieniu do Jahwe drobna różnica pomiędzy słowem *padah* (używanego o Jahwe na oznaczenie wybawienia bez okupu) a słowem *gaal* i obu tych terminów używa się zamiennie jako synonimów. Ponieważ księgi te są odbiciem jednostkowej pobożności, terminów tych nie odnosi się do ludu izraelskiego, ale do poszczególnych wiernych. Toteż termin ten odnosi się nie tyle do wybawienia ludu czy jednostki z niewoli w Egipcie czy Babilonii, lecz także do wybawienia od wrogów i wszelkich utrapień (Oz 13, 14; ps 103, 4; Ekl 51, 2), śmierci (ps 49, 8—10) i rzadko z grzechu. Bóg więc zawsze wykupuje z łaski, a ponieważ jest panem niezależnym, nie potrzebuje dawać żadnej rekompensaty²¹. I tutaj zachodzi pewne stopniowanie w treści. Jak naród wybrany niegdyś wyzwolony został z niewoli egipskiej, tak też wybawieni są poszczególni wierni (Dawid: 2 Sam 4, 9; 3. Król 1, 29; Jeremiasz: Jer 15, 21; inni: Jer 31, 11; Oz 7, 13; 13, 14; Zach 10, 8; ps 25, 22; 34, 23; Job 5, 20; 6, 23; 33, 28). W czasach mesjańskich Izrael będzie wybawiony z grzechów (ps 130, 8), a wybawieni wrócą z radością do Syjonu (Iz 35, 10; 51, 1).

Terminom *gaal* i *padah* odpowiada greckie *liptrum* i jego *composita*, które odnosi się także w pierwszym rzędzie do krewnych odpowiedzialnych za swoją rodzinę.

Tak więc, jak to widzieliśmy, Izrael nie jest z natury narodem Jahwe²², lecz jest nim na mocy wybrania i zawartego ze swoim Bogiem przymierza. Z tych dwóch elementów wybrania i przymierza

²¹ Köhler L., *Theologie des Alten Testaments*, Tübingen³ 1953, str. 225.

²² Bächli O., dz. cyt., str. 175: Israel ist nicht von Natur aus Gottes Volk.

wynika również niejako obowiązek troski, odpowiedzialności i opieki Jahwe wobec Izraela.

Do Starego Testamentu nawiązuje Nowy Testament. To co w Starym Testamencie odnosiło się do Jahwe, to samo Nowy Testament odnosi do Chrystusa (por. Łk 1, 68; 2, 38; 24, 21), co było rzeczą całkowicie nową, w judaizmie niespotykaną.

Warto tu zwrócić uwagę, że w tekstach z Qumran jedynym sprawcą zbawienia jest Jahwe²³. Podmiotem wszystkich tekstów, w których mowa jest o zbawieniu, nie jest żaden z dwóch qumrańskich Mesjaszów, ale Bóg Jahwe. Jahwe jest tym, który zbawia²⁴. On też jest sprawcą wybawienia i odkupienia²⁵, nigdy zaś Mesjasz. Mesjasz — wybawiciel z grzechów — nie był potrzebny sekcje qumrańskiej. Uważała się ona za lepszą część, ową część Izraela, która już została zbawiona, gdyż członkowie jej od wieków zostali przez Boga wybrani jako uczestnicy Nowego i Wiecznego Przymierza.

Koncepcja zbawienia w Nowym Testamencie, stanowiąca wprawdzie nawiązanie do idei Starego Testamentu, wnosi nowe elementy. Nie Jahwe, jak w Starym Testamencie, ale Chrystus jest Zbawcą, który dzieła zbawienia dokonał przez Swoją mękę i śmierć na krzyżu. Krew Chrystusa stanowi okup i środek, który zapewnia zbawienie. Przez mękę i śmierć, przez Swoją ofiarę dokonał Jezus Chrystus dzieła zbawienia (Tyt 2, 14; Mk 10, 45; 1 Tym 2, 6). Zbawienie to dokonuje się nie z obowiązku spłacenia okupu panu niewolników, ale z miłości i troski Tego, który za niewolników złożył dobrowolną ofiarę z własnego życia. Według Starego Testamentu Izrael został wykupiony wskutek przymierza. Kościół Boży został „własną krwią Jego nabyty”, stosownie do Wj 19, 5 nn przez „Krew Przymierza”. I tutaj podmiotem zbawienia jest Bóg: „On” — Ojciec Starego Testamentu przez krew Syna.

Idea zbawienia przez Jahwe, która w Starym Testamencie zawiera się w terminach *hoszija*, *gaal*, *padah*, rozwija się, stopniowo nabywa nowego, głębszego i szerszego znaczenia, co zgodne jest z dziejami Objawienia. Pełniejsze ukazanie terminologii Starego Testamentu i jej bogatej treści a nawet jej wieloaspektowość pozwala na pełniejsze zrozumienie samej idei Chrystusowego zbawienia. Idea zbawienia, która ukształtowała ludzką rzeczywistość, była jedna i ta sama w Starym i Nowym Testamencie, należy do tej samej jedynej ekonomii zbawienia Bożego. Pismo Święte Starego Testamentu wskazuje, że

²³ Croatto J., *De messianismo gumranico*, VD 35(1957), 348—53.

²⁴ por. *Księga Wojny* I, 5; IV, 4; X, 4—5.8; XI, 3; XIII, 13; XVIII, 7

²⁵ W *Księdze Wojny* zawsze podmiotem słowa *padah* które występuje w niej osiem razy, jest Bóg. Na to samo wskazuje komentarz do ps 37 z IV groty (4GpPs 37, 14, 15), gdzie czytamy: Bóg ich uwolni z ich ręki. Żaden z opublikowanych dotychczas dokumentów nie przypisuje Mesjaszowi czynności soteriologicznych, które są istotą działalności Chrystusa jako Mesjasza w Nowym Testamencie.

to właśnie Jahwe (Ten, który jest) stanowi podmiot i jest sprawcą zbawienia ludzkości na całej przestrzeni dziejowej. „On”, ojciec wszystkich ludzi, „własnego Syna nie oszczędził, ale Go wydał za nas wszystkich” (Rz 8, 32).

Opole

Ks. ANTONI KUBIK

Ks. Kazimierz Romaniuk, Warszawa

ZBAWCZA INICJATYWA BOGA

(według Ef 1, 3—14)¹

Z całego listu do Efezjan fragment początkowy tego pisma, czyli tzw. hymn na cześć zbawczej woli Boga, doczekał się najliczniejszych opracowań. Uważamy, że w istniejących już komentarzach do EF nie zajmuje należnego jej miejsca idea zbawczej inicjatywy Boga, którą można uważać za kucz do zrozumienia całej soteriologii św. Pawła.

W artykule niniejszym poświęcimy najprzód (I) nieco uwagi formie literackiej tekstu Ef 1, 3—14, poddamy następnie (II) analizie egzegetyczno-teologicznej terminy użyte w Ef 1, 3—14 na wyrażenie zbawczej woli Boga, i wreszcie (III) zajmiemy się sprawą odwieczności i suwerenności zbawczej inicjatywy Boga. W rozważaniach części II, III spróbujemy także ukazać rolę miłości Bożej w podjęciu decyzji zbawienia człowieka.

I. ZAGADNIENIA FORMALNO - LITERACKIE

Mimo obfitego materiału bibliograficznego istnieje nadal wiele punktów spornych, gdy chodzi o literacką formę tekstu Ef 1, 3—14. Wydaje się, że próbom jej określenia poświęcono jak dotychczas zbyt wiele uwagi. Nie ulega wątpliwości, że ustalenie rodzaju lite-

¹ G. Castellino, *La dossologia della Lettera agli Efesini* (1, 3—13); *Analisi della forma e del contenuto*, Salesianum 8 (1946) 147—167; H. Coppieters, *La doxologie de la lettre aux Ephésiens. Notes sur la Construction syntaxique d'Eph 1, 3—14*, RB 6 (1909) 74—88; E. Lohmeyer, *Das Proömium des Epheserbriefes*, TBL 5 (1926) 120—125; J. T. Trinidad, *The Mystery Hidden in God*, Bib 31 (1950) 1—26; Ch. Maurer, *Der Hymnus von Eph 1 als Schlüssel zum ganzen Brief*, EvTh 11 (1951—1952) 151—172; J. M. Bover, *Doxologiae epistolulae ad Ephesios logica partitio* (Eph 1, 3—14), Bib 2 (1921) 458—460; N. A. Dahl, *Adresse und Proömium des Epheserbriefes*, TZ 7(1951) 241—264; Th. Inntzer, *Der Hymnus im Epheserbrief 1, 3—14*; ZKTh 28 (1904) 612—621; J. Cambier, *La Bénédiction d'Eph 1, 3—14*, ZNW 54 (1963) 58—104.